

УДК 091=163.41

34(497.11)(091)

DOI:10.5937/sabornost8-7132

Оригинални научни рад

Живорад Јанковић

Библиотека Српске патријаршије, Београд

Поводом Душановој законика

Abstract: Текст се у првом плану бави историјатом преписа *Душановој закона*, којих има преко двадесет, што је код Срба реткост. Основни проблем је у томе што од тих двадесет преписа ни два нису иста, нити иједан од њих садржи потпуни текст *Законика*. Популарна издања која се појављују под тим насловом су у ствари компилације створене на основу садржаја свих познатих рукописа. И кад су се правили зборници, није се много марило у каквом „друштву“ ће се наводно поштован текст наћи.

Key words: *Душанов законик*, рукопис, препис, Јован Рајић.

Душанов законик представља једино дело старе српске књижевности које својом појавом у штампаном издању (1795) одмах наилази на врло јак одјек широм тадашње учене Европе, чија последица је стални несмањени интерес опште стручне јавности кроз наредних сто година, све док не буду познати и проучени сви његови преписи. После тога, као да није учињено ништа посебно. Рађено је доста, али је све у сфери донекле познатог.

Затим, то је једино дело наше старе књижевности које је убрзо по објављивању било преведено — на самом почетку 19. века, кад ни међу тада ученим Србима није било човека који би могао у потпуности да га разуме. Извесна места у тексту *Законика* су и данас после толиких изучавања спорна због оскудице упоредне и основне изворне грађе (Соловјев, 1929). Преко тог превода који из поменутог разлога није могао бити ни приближно добар, дело постаје познато и доступно као снажан подстицај даљем трагању и изучавању.

Оно што га чини овом приликом привлачним није његова садржина, већ историјат његових за српске прилике бројних преписа, којих има преко двадесет, и њихова особеност је у томе што је сваки понаособ прича за себе (*Зборник у часѝ шестѝ сѝојодишњице Законика цара Душана*, 1951). Стање је такво да и после два века изучавања сваки озбиљан труд може да се оцени само као трагање за оригиналом.

Притом пада у очи „раскорак“ у животу и трајању списа. С једне стране, број преписа би говорио о његовом необично великом угледу, али чињеница да међу њима нема ниједног потпуно очуваног рађа питање зашто је то тако. Затим, толики број преписа говорио би, с једне стране, о очекиваном поштовању потомства према делу свог знаменитог владара, што не потврђују услови у којима се ти преписи у новије време од успутних налазача затичу. Редовно је то негде међу „одложеним“ старинама.

Такво стање рукописа утицало је на то да прво издање у оквиру четвртог тома историје Јована Рајића (1795) буде само „половина“ од данас познатог обима текста, јер је рукопис по коме је издање рађено имао свега 101 члан, док је данас, према свим осталим сачуваним преписима, познат 201 члан.

Остала дела старих српских писаца, поред тога што су сачувана у малом броју преписа, као по правилу се појављују пред очима јавности нечујно, више трудом даровитих и пожртвованих појединаца ентузијаста него неком и нечијом смишљеном планском акцијом. Притом њихова појава остаје без одјека ван српских граница или нечије жеље да буду преведена на неки светски језик. Деценијама се чекало да се појаве и на данашњем говорном језику. Њима се бави углавном само српска наука кроз читаве деценије. Па и ту је честа појава да још увек постоје само у једном издању старом преко 150 година. Није од помоћи било ни залагање Павла Поповића још од пре деведесет година да се појаве нова издања, пошто су, по њему, постојећа већ тада била застарела.

Уместо тога, код *Душановој законика* се појављује више издања, која се, пошто настају већином само по једном рукопису, и сама разликују међу собом и још више буде знатижељу. Тако се „шарено“ стање рукописне грађе у погледу садржине одражава и на потоња штампана издања, а потом и на преводе.

Кроз време од петнаестог до осамнаестог века, из сваког столећа познат је приближно исти број рукописа, а њихов настанак и даље постојање дуго скоро да не оставља трага у околини, тако да се о њима зна само оно што сами о себи говоре. Пише се историја тих векова и нема прилике и повода да се притом помене и настанак или коришћење неког од тих рукописа.

Датовање преписа се врши претежно само по воденим знацима папира, чак и кад је нама блиско време 18. века. Вредно је поменути да три оквирно датована рукописа — Барањски (1515–1520), Призренски (1525–1530) (*Душанов законик њо Призренском рукопису*, 1953), Шишатовачки (1541) — потичу из времена које претходи обнови Пећке патријаршије (1557) и које се због пада у ропство сматра као најтежи и, услед недостатка извора, најмрачнији период српске историје. Срећом, уз овај податак постоји још низ других до сада мало коришћених, који налажу да се у представу о том времену (1459–1557) унесу бар унеколико ведрији тонови. Зна се да је тада било и градње храмова, настају нови преписи и управо тада чини се

неколико покушаја да заживи пракса штампања књига. Нажалост, остају само покушаји јер се те штампарије брзо гасе.

Проблематичан однос писара и према предлошку и према новом препису овде као да је правило. Савестан рад, као што је онај код писара из времена деспота Стефана из 1407. или Аверкија (прва половина 17. века), овде је непознат. Зна се да преписивач Аверкије при своме раду користи и по седам рукописа да би дошао до што боље верзије текста. При оволиком броју преписа *Душанової законика* — чији је број пре четири века, колико нас дели од овог знаменитог писара Аверкија, могао бити само већи (Соловјев, 1980) — могло се далеко лакше доћи до доброг преписа или до неколико њих, према којима би се касније створила боља верзија. Остаје питање зашто није познат ниједан пример таквог односа према рукопису. Додуше, ако је увек и свуда постојало овакво „шаренило“ у погледу садржине, онда ни добро позната Аверкијева савесност и прилежност послу не би била од велике помоћи. И он би вероватно — доследан свом начину рада — пре дигао руке од посла него што би успео нешто да измени набоље.

Реч је о две десетине непотпуних, слабо очуваних кодекса, од којих ниједан није целовитог садржаја. Без обзира на очуваност, не постоје чак ни индиције доброг садржаја блиског извору, али врло оштећеног. Стање је такво да када би се у неким идеалним условима сви познати преписи сабрали на једно место — сада су расејани у десетак установа широм Европе — та збирка би се могла сматрати само као својеврсни „дом инвалида“. Врло често се наилази на дилему — да ли је неки део текста лош услед немара конкретног писара или је то презето са лошег предлошка као резултат пропуста неког од његових претходника. Одмах се ту јавља асоцијација на недоумице сачуване преко текста Еванђеља: „Ко сагреши, он или родитељи његови?“ (Јн 9, 2).

Чак и код апокрифних списа, којих код Срба има сразмерно онолико колико и код осталих хришћана, чије коришћење и умножавање се везује за људе склоне „експериментисању“ и мање одане званичном црквеном поретку и дисциплини уопште, зачућује колико има реда и савесности у раду. Одсуство конкретних вести о умножавању дела из те области не изненађује пошто се и не очекује. Иако они у појединим случајевима могу да достигну и за наше прилике невероватан број од четрдесет преписа, по „уредном“ умножавању преписивањем ближи су свим осталим делима наше књижевности него *Душановом законнику*. Сазнање тих чињеница ствара веће недоумице него што нуди неко решење.

Код толико преписа изненађење је и чињеница да кроз векове, поред толико познатих преписа, нема успутних вести или бар неког „спотицања“ око њега. Ако патријарх Пајсеј (1614–1647) каже да право житије светог кнеза Лазара није нашао, вероватно оно ни тада ни касније није ни постојало. Поводом *Душанової законика* Пајсеј не каже ни толико. Затим долази

период око 1850. године, када следи читава „епидемија“ налазака. Сви налази су успутни, као изненађење тамо где се нису много очекивали. Нема вести да се до нечега дошло по јасном чувењу или причању.

Колико вреде речи Рајића да он није био у прилици да наиђе на овај рукопис, већ само говори по неком чувењу? Недоумица има још. Како поред толиког броја преписа, који је пре три, четири па и пет векова могао бити само већи, о њему не говоре ни Дубровчанин Мавро Орбини, ни патријарх Пајсеј, ни гроф Ђорђе Бранковић, а онда кад се „испунило време“, налази се међусобно сустижу.

Знатно касније, учени Рус В. Григорович (1845) само при једном проласку кроз јужне српске области као „успут“ наилази на три преписа (Струшки, Атоски, Хиландарски), од која два носи са собом.

Има прилика да и деценијама старији спис од *Законика* буде очуван у изворном облику блиском времену настанка, или да је бар добро очуван.

Један рукопис може да буде дело више руку (Струшки), а потом некад и два сачувана рукописа ствара једна иста рука (Хиландарски и Ходошки). Кад је такав случај међу преписима, чак и тад има разлике, некад и веће него кад препис ради други човек. Тако се сматра да су Атоски и Барањски преписи ближи међусобно него што су то поменути Хиландарски и Ходошки. Необично је што се код Струшког као најстаријег и насталог радом више руку зна и име једног од писара. То је Данилац Ливооки који је крајем 14. века живео у манастиру Дечанима, где је преписао најмање шест рукописа и повељу монахиње Евгеније, удове кнеза Лазара, овој обитељи 1397. године.

Поређење судбине тако бројних преписа било би уједно и прилика да се ближе упозна живот старе српске књиге уопште — у овом случају само у познијим вековима. Иако то време сразмерно није далеко, мало је јасних знања. Своде се само на оно што се у тексту директно каже.

Распон налазка свих познатих рукописа (1795–1913) чини око 120 година. Реч је о малом и добро познатом простору, а опет прикупљање траје тако дуго. Обично се у појединим зонама налази по један препис, док само правац према крајњем североистоку (иза Арада) ту представља изузетак — тамо се налазе Вршачки, Текелијин, Бистрички, Ходошки. Значи да је око петина рукописа везана за тај правац. Некад се у тој зони налазио и Барањски (1616). Не би се могло рећи да је то случајна или неважна појава, иако тако на основу досадашњег писања изгледа. Претежни део рукописне грађе везане за зборник *Живојши краљева и архиепископа српских* архиепископа Данила II (1324–1337) сачуван је такође на том простору. У 16. веку познати преписивач Јован из Кратова ради при крају живота на том правцу где уточиште налазе и познати први српски штампари. До сада је та појава уочена само као збир појединачних вести и знања, што је доста

далеко од комплетне представе чије стварање тек предстоји. За проблематични текст наводног аутобиографског слова цара Душана, сачуваног само уз један препис *Законика*, може се рећи да је и ту реч о „сугестивном“ стилу засведоченом у више списа из тог времена, као што је житије патријарха Саве IV (1354–1375) или запис инока Исаије (1371), где се много нетачног па и немогућег прима и од хиперкритичке српске науке.

Главни терет око налажења рукописа и изучавања су обавили странци. То је показатељ тешког стања српског народа у то време. Нема међу Србима способних људи који би тај посао ваљано обавили и за ту појаву нема много оправдања. Било је кроз векове доста и имућних и школованих Срба. Познато је да је северно од реке Саве био велики број добродостојећих српских породица које на школовање деце нису полагале много. Ипак, велики број младих Срба школовао се широм тадашње учене Европе. Учинак тог школовања није много видан. Њихова имена ретко се сама намећу по томе што су постала позната по одређеним резултатима у струци. Уместо тога, до њих се углавном долази трагањем по архивама матичних школа које су некад похађали. Углед најученијег Србина свог времена стекао је овде помињани Јован Рајић (1726–1801), син општинског говедара, који се сам тешко и мукотрпно, али успешно школовао. Учених Срба је било доста, али су они, као по правилу, сваштарили и нису стигли до тог нивоа оспособљености да обаве посао високе стручности. Не треба занемарити да Срби дуго живе издељени наметнутим границама у трима државама — Кнежевина Србија, Турска, Аустрија. У таквим приликама само српским ауторима је често из различитих разлога спречено неометано кретање по свом простору. Истраживачи из других народа у кретању по српским земљама имају потпуну слободу рада и нису сретали препреке административне природе.

Кључни датуми из „новог“ периода живота овог споменика су прва појава штампаног издања (1795), објављивање другог рукописа у штампаном облику (1828) и настанак првог превода на немачки језик (1801). Касније овај посао преузима учени и до видовитости обдарени П. Ј. Шафарик, а потом и руски аутори Григорович и Надеждин који проналазе најстарије и највредније преписе. Све се то дешава пре 1850. године.

Шафарик много значи за историју старе српске књижевности уопште, а посебно се то односи на *Душанов законик*, односно он је утемељио савремен систематски приступ изучавања наше старе књиге. Почео је да прикупља дела старих писаца и да објављује текстове о њима. Тако је приступио и изучавању *Душановој законика* и успут прикупио више преписа овог дела (Ходошки, Шишатовачки, Раковачки, Раванички). Ту је и специјално за њега урађен препис Рудничког рукописа, несталиг 1941. на ломачи Народне библиотеке, највећем и непреболном стратишту књиге у новијем времену. „Пред нама је само незнатан остатак српских рукописа

података осетио извесну шаблону, угледање и намештеност; у Цамблаку такође; у Константину Филозофу писца тамнога стила са систематским излагањем градива, чији је спис веома тврд орах за разумевање [...] Кад сам преводио Стевана Првовенчаног, осетио сам високу свечаност стила, пуну и језгровиту садржину...“

У поређењу са овим послом, преводилачки рад на *Законику* представља „крпеж“ и ту се екипе људи саплићу на појединим местима кроз деценије због оскудице изворне грађе. Не би било сувишно да се некако учини доступним први превод на немачки сачињен од Енгела (1801) као снимак једног нивоа познавања и тадашње могућности његовог преноса на неки други језик.

Мало где код Срба се може говорити о „нарастању броја познатих рукописа“ као овде. Углавном се ради о принудном задовољењу са оним што је затечено и услед немоћи да се нешто више учини привикава на рад са постојећим, па и кад је реч о усамљеном или чак и непотпуно сачуваном делу као што је то житије инока Исаије. Нажалост, и овде је реч о непотпуно сачуваном делу, иако има толико преписа. Такво стање има лоше последице за размишљање — подсвесно се закључује да је тако увек било и да се о бољем не може ни маштати. Сачувана грађа диктира и правац посматрања, иако је реалност могла бити сасвим другачија.

По природи садржаја, *Свјетосавска крмчија* је врло блиска *Душановом законику*, али оцењено кроз призму односа наручилаца и преписивача према основном тексту, ту је *Душанов законик* потпуни усамљеник, нажалост у лошем правцу. Мањих и већих пропуста у раду писара има свуда, али се они скоро увек оцењују као пропусти и грешке. Једино овде поменуто појаве се срећу у таквом облику да се оцењују као немар.

Кроз писање и садашње стање изворне грађе пре би се рекло да је *Законик* дело и производ рада незобљивних и незрелих људи и да пре настаје у лошим општим условима него у моћној срећеној земљи, где посао воде људи томе дорасли и где нема потребе за импровизацијама, како се понекад мисли па и тврди. Однос наручилаца и преписивача према спису млађег биографа Светога Саве, Теодосија, познатог по, за српске прилике, великом броју преписа, делује као „опозит“ понашања те групе делатника на *Душановом законику*. У случају преписа Теодосијевог дела истиче се њихова сличност, односно одсуство већих разлика међу преписима. Овде и сличност преписа је изузетак, док истоветности нема ни тамо где раде исти људи. Као да се надмећу и желе да се уживе у лик цара Душана давањем или мењањем његовог дела.

Такав однос према спису показује колико су моћи сазнања мале и условљене стањем изворне грађе. У случају да је сачуван само један препис створило би се неизбежно опште убеђење да је ту реч о потпуном и

јединственом тексту зборника. Никоме не би на ум долазило да у то сумња или нешто оспорава.

Литература

Душанов законик њо Призренском рукојису. (1953). Београд.

Законик цара Сџефана Душана. књ. I. (1981). Београд.

Зборник у часџи шестџе сџојодишњице Законика цара Душана. (1951).
Београд.

Радојчић, Н. (1960). *Законик цара Сџефана Душана 1349. и 1354.* Београд.

Соловјев, А. (1929). *Душанов законик ѓ. 1349. и 1354.* Београд.

Соловјев, А. (1980). *Законик цара Сџефана Душана 1349. и 1354. јодине.*
Београд.

Živorad Janković

Library of the Serbian Patriarchate, Belgrade

On the occasion of *Dushan's Code*

In the forefront this text deals with the history of transcripts of *Dushan's Code*, and there are over twenty of them, which is a rarity among Serbs. The major problem is that of these twenty transcripts — not even two of them are identical, nor any of them contains the complete text of the Code. The popular issues that arise under this headline are actually compilations created on the bases of the contents of all known manuscripts. And when the corpuses were being made, not much seemed to care in what “society” a reputable text was allegedly supposed to be found.

Key words: Dushan's Code, handwriting, transcription, Jovan Rajic.

Датум пријема чланка: 14. 7. 2014.

Датум прихватања чланка за објављивање: 18. 11. 2014.

